

ÓZBEKSTANDA OPERA JANRÍNA BIR NÁZER

*Nasirov M. B.**Ózbekstan Mámleketlik Kórkem-óner hám mádeniyat instituti**Nókis filiali asisstent oqıtıwshısı***Tayanish sózleri:** *Ózbekstanda opera janrı***Klyuchevie slova:** *Janr uzbekskoy operı***Key words:** *The genre of Uzbek opera*

Türkistanda uzaq jıllar dawamında rus intellektual, sawatlı, oqımışlı insanlardıń jasap, olardıń kórkem ónerge bolǵan qızıǵıwshılıǵı nátiyjesinde Tashkentte rus opera teatrı ashıldı. Opera teatrıń shólkemlestiriwinde tiykarǵı túrtki bolǵan jáne biri Italiya opera toparınıń 1900-jılı Tashkentte bolǵan gastrolları (dóretiwshilik sayaxatları) bunda tiykarǵı sebepshi bolǵan. Italiyalıqlar Tashkentte «Rigoletto», «Traviata», «Trubadur», «Karmen», «Payacı», «Faust» sıyaqlı operalardı rus hám basqa da xalıqlardıń intellektual insanlarǵa tanıstıradı. Sonıń menen birge rus intellektual insanlar óz koncert dástúrlerinde batis hám rus klassik kompozitorlarınıń simfoniyalıq shıǵarmaları, operalarınan úzindilerdi, simfoniyalıq syuitalardı atqarıwları menen rus opera teatrıń shólkemlestiriliwinde óz úlesin qosqan. Opera teatrıń birinshi spektaklleri A.S.Dargomijskiydiń «Rusalka», P.I.Chaykovskiydiń «Evgeniy Onegin» operaları bolǵan. Opera janrıń keńnen tarqalıwı sebepli rus opera teatrı saxnasında Dj.Verdidıń «Rigoletto», Sh.Gunonıń «Faust», A.Rubenshteynnıń «Demon», P.I.Chaykovskiydiń «Pikovaya dama», M.Musorgskiydiń «Boris Godunov», A.S.Borodinniń «Knyaz Igor», Dj.Verdidıń «Traviata», «Aida, Dj.Puchchinidiń «Bogema», Dj.A.Rossinidiń «Sevilskiy ciryulnik» dóretpeleri saxna júzin kórdi. Rus opera teatrıń artistleri Ózbekstan wálayatlarına shıǵıwların shólkemlestirip opera janrıń ózbek xalqı arasında keńnen tanıtıa basladı hám bul xızmeleri ózbek operaların tiykar salıwına sebepshi boldı.

30-shı jıllardıń II-yarımınan baslap birinshi ózbek operaları payda bola basladı. Bular S.Vasilenko hám M.Ashrafiylerdiń «Buron» operası menen R.Glier hám T.Sodiqovlardıń «Layli va Majnun» operaları edi.

«Buron» operası bes aktli úlken shıǵarma bolıp onıń mazmunında 1916-jılı Jizzaxta bolıp ótken ózbek xalqınıń patsha húkimeti menen bolǵan gúresiwleri óz kórinisin tabadı. Kóterilis bastırılǵan bolsa da biraq ózbek xalqınıń azatlıqqa shıǵıw ushin umtıls, háreketleri shıǵarmada tiykarǵı maqset bolıp qalǵan.

Operanıń qısqasha mazmunı Baydan qarızdar bolǵan Buron atlı diyxannan jerlerin tartıp aladı. Biraq sol waqıtta Buron Jwra atlı ulın Nargúlge úylendiriw kerek edi. Qońsıları Buronǵa qárejetteń járdem berip toydı baslaydı. Toy háwijinde jergilikli ámeldarlar kelip ózbek jigitlerin basqa qalalarǵa “Márdikárlikke” alıp jibermekshi

boladı. Biraq ámeldarlar óz perzentlerin qaldırıp jarlılardıń balaların jibermekshi boladı. Diyxanlar qarsılıq kórsetip jası úlkendi aldıradı. Buron basshılıǵında bir topar otryad tawǵa shıǵıp ketedi. Olarǵa Jwra da qosıladı. Patsha tárepinen jiberilgen áskerler awılda biraz qan tógip hám solar qatarında Nargúl de nabit boladı. Buronniń úyine ot qoyadı. Sol waqıtta Buron basshılıǵındaǵı otryad awılǵa kirip kelip patsha áskerlerin quwıp jiberedi.

Operanıń qısqasha mazmunın (librettosın) Komil Yashin jazadı. Onda eki sistema qarama-qarsılıǵı, xalıqlar arasındaqı doslıq anıq óz tásin kórsetedi. Operadaǵı tiykarǵı qaharman bul xalıq. Xalıq Buron basshılıǵında patsha sistemasına qarsı gúresedi.

Operada júdá kóp xalıq qosıqları «Gúl oyını», «Giryá qazaq», «Chamanda gul», «Tanovar», «Oq oydin kechalar», «Farǵonacha»-lar kompozitorlar tárepinen orkestrge maslastırıp shıǵarma mazmunın bayıtıwǵa sebepshi boladı.

«Buron» operasında Hamzanıń «Ishchi bobo», «Biz ishchimiz», «Hoy ishchilar» qosıqların qollanılǵan. «Buron» da ariyalar onsha kóp bolmasa da biraq bar ariyalar obrazları xarakterlerin kórsetip beriwde salmaqlı muzıkalıq shıǵarmalar qatarına kiredi.

S.Vasilenko menen M.Ashrafiy bul operanı altı ay dawamında dóretip 1939-jılı 25-mart ayında tamamladı. «Buron» operasın saxnalastırıwda bir qansha qıyınshılıqları da boladı. Birinshiden bul jańa janrdı saxnada atqarıwda artistlerge qolaysızlıqlar tuwdırdı, sebebi muzıkalı drama menen opera arasında úlken parq bar edi. Biraq usınıń menen birge milliy ózbek awızeki dástúrleri menen baylanıslı bolǵan saxnalar hám atqarıwshılardıǵa hám tıńlawshılardıǵa da jaqsı keypiyat baǵıshlaydı.

«Buron» operasın saxnalastırıwı bul eki (rus hám ózbek) arasındaqı doslıqti bekkemlewde hám eki kompozitorlar S.Vasilenko hám M.Ashrafiylardıń dóretiwshilik birge islesiwleri tımsalı boldı.

Opera 1939-jılı Tashkentte saxnalastırılıp ózbek muzıkalı drama teatrı Ózbek Mámleketlik opera hám balet teatrına aylanadı. Tiykarǵı rollerdi Halima Nasırova (Nargúl), Karim Zokirov (Buron), Fotima Boruxonova (Zebiniso) atqaradı.

Ózbek operasınıń dúnyaǵa keliwi bul zaman talabı bolıp respublikamızdıń mádeniy rawajlanıwına jáne bir úlken qádem bolıp esaplanadı.

«Buron» operası menen bir qatarda G.M.Glier hám T.Sodiqovlardıń «Layli va Majnun» operası dóretili hám bul shıǵarma A.Nawayınıń sol atamadaǵı poeması tiykarında jazılǵan.

Operanıń qısqasha mazmunı. Layli atlı arap qáwimi baslıǵınıń qızı Qays atlı jigitti jaqsı kóredi. Layli Qaystıń muhabbat qosıqlarına, hayal-qızlardı táriyipleytuǵın shıǵarmaların jaqsı kórip qalǵan edi. Biraq sharayat nızamlarına kóre Qays islam dinine qıyanet qılǵan, sebebi hayallardı erkekler menen teńlestirgen. Ruhanıylar Qaysti-Majnun, yaǵnıy diywana dep kemsiter edi. Adamlardıń dıqqat itibarına túsip qalǵan Qays Layli menen bolǵan muhabbatın aqırına shekem jetisiwine isenim payda

bolmagannan soñ sahralarğa, jabayı haywanlar arasına shıǵıp ketedi. Layli bolsa atasınıñ ıqtıyarı menen bay kisi Ibn-Salomğa turmısqa shıǵıw kerek bolǵanda jaqsı kórgen jigiti Qaysti qumsap aladı. Onıñ qábiri ústinde Qaysta jan beredi. Olar qayǵıların tek ǵana jaqın aǵayın-tuwısqanları tutadı. Eki muhabbat qábirinde eki qızıl gúl ósip shıǵarma eken, bul-ólmes muhabbat hám hámıyshe jaslıq tımsalı edi.

«Layli va Majnun» operasında obrazlar ariyalarında ózbek muzıka miyrası-maqomlar, xalıq naması hám qosıqları tiykar bolıp onda «Iroq», «Segoh», «Ushshoq», «Chorzarb», «Chorgoh», «Bayot», «Chapandozi guler»-lar qollanılǵan.

40-50 jıllar dawamında Alisher Nawayı atındaǵı Mámleketlik opera hám balet teatri saxnasında bir neshe opera shıǵarmaları saxnalastırıladı. Onıñ repertuarınan rus, shet el opera hám balet shıǵarmaları, sonıñ menen birge usılar qatarına tuwısqan xalıqlar kompozitorlarınıñ shıǵarmaları hám teatr saxnasınan orın iyeleydi. D.Kabalevskiydiñ «Taras oilasi», T.Xrennikovdiñ «Buronda», G.Mayborodanıñ «Arsenal» hám A.Kozlovskiydiñ Ózbekstanda dóretiwshilik islegen «Uluǵbek» operaları solar qatarına kiredi. Biraq kózge kóringen kemshiliklerden eñ tiykarǵısı bul milliy ózbek operaların dóretiwshiligi hám olardı saxnalastırıwdan ibarat edi. Sonıñ ushın da 1947-1967 jıllar dawamında bir neshe ózbek milliy operaları dóretilip teatr saxnasında qoyıldı. Aldıńǵı jıllar saxnalastırılǵan operalar: S.Vasilenko hám M.Ashrafiylardıñ «Uluǵ kanal», R.Glier hám T.Sodiqovlardıñ «Gulsara», T.Jalilov hám B.Brovslardıñ «Toxir va Zuxro», G.Mushel hám V.Uspenskiylardıñ «Farxod va Shirin» operaları menen bir qatarda jaña dóretiwshilik islegen ózbek milliy operaları da áste-aqırın muzıka kórkem óneriniñ opera janrında dóretiwshilikleri saxna júzin kóredi. Bular-M.Ashrafiydiñ «Dilorom», T.Sodiqov, B.Zeydman, Yu.Rajabiy, D.Zokirovlardıñ «Zaynab va Omon», S.Boboevtiñ «Hamza», M.Yusupovtiñ «Xorazm qwshıǵı», M.Ashrafiydiñ «Shoir qalbi», R.Hamroevni «Zulmatdan ziyo» shıǵarmaları bolıp tabıladı.

Joqarıda atalǵan shıǵarmalar arasında A.Nawayınıñ «Sa'bai sayyor» poemasınıñ «Dilorom» operası dramaturglar K.Yashin hám Mumtoz Muhammedovlar menen kompozitor M.Ashrafiydiñ ózbek klassik ádebiyatınan zamanagóy shıǵarma dóretiwde islegen xızmetleri ózbek muzıka mádeniyatında ayrıqsha orındı iyeledi.

Tórt akt hám jeti kartinadan ibarat «Dilorom» operası A.Nawayı atındaǵı Mámleketlik opera hám balet teatri saxnasında qoyılardı. Waqıyalar patsha hám ámeldarlardıñ xalıqqa bolǵan ayawsızlıǵı hám zulımınan xalıq narazı bolıp kóterilisi, Diloromdı kúsh penen almaqshı bolǵan patsha Baxrom hám onıñ sheriklerine qarsı kóterilgen gúres fonında júz beredi. Dilorom ayawsız patshaǵa boysınbaydı hám óz ómirin qurban etip namıs hám muhabbatın saqlap qaladı.

Operanıñ qısqasha mazmunı. Bay Uluǵ Xoja úyinde onıñ qulı bolǵan gózzal qosıqshı Dilorom er jetedi. Dilorom ájayıp xudojnik Monidi jaqsı kórip qaladı. Moni óz muhabbatın Uluǵ Xojadan satıp alıwǵa hám oǵan úyleniwge qarar etedi. Biraq gózzal Diloromdı patsha Bahromdı kórip oǵan jaqsı kórip qaladı hám úlken sawǵalar

ornina Diloromdi Ulug' Xojadan o'zine satib aladi. Moni Diloromdi juda kop izleydi ham aqiri Baxrom patsha dargayinda tabadi. Biraq Baxrom patsha Monidi zindanga taslap Diloromdi o'z sarayina qamap qoyadi. Sebeb penen paydalanbaqshi bolgan Baxrom patshani waziri Ardasher Dilorom qolna zahar berib Baxrom patshani oltirildi buyiradi. Baxrom patsha sarayinda ulken bazim bolip otedi. Bazimde jeti gozzal qatnasip har biri o'zini o'nerin korsetedi. Dilorom da o'zini muhabbat haqqida muhlik qosiqin aytadi. Ardasher bergen zahardi Dilorom o'zi ishpekshi bolip turganda Ardasher on qolinda 1 idisti alip Baxrom patsha ga uzatadi, biraq patsha bul idisti gozzallardan birewine beredi. Gozzallarni biri on ishik oledi. Baxrom patsha bul waqiyadan ashivlanip Monidi asiwga ham Diloromdi sholistanliqqa alip barip taslawga buyiradi. Sholistanliqta boran koteriledi. Dilorom o'z muhabbat Monidi shaqiradi. Diloromdi izlep jurgen Moni jetip keledi ham eki jas ushirasadi. Dilorom Monidni qolinda jan beredi.

Kompozitor M.Ashrafiy operani doretiwde xaliq namalarinan ham qosiqalarinan sheberlik penen paydalanagan. Jeti gozzal korinisinde tajik, iran, hind ham arab namalarin qollanip gozzallar obrazlarin jane de bayitadi.

Moni ariyasin doretiwde xaliq namasi bolip «Karimqul-begi»di qollangan. Monidni basqa ariyasinda «Navo» maqominan «Saroxbori navo» ni sheberlik penen qayta maslastirilgan.

Dilorom ariyalari ham qosiq korinisini suwretlewde jagimli ham hawazli muzikalar menen sol obraz ashiv beriledi. Baxrom patsha, Ulug' Xoja obrazlarin korsetiwdе kompozitor sol shaxslar ga tan namalardi doretken. Patsha sarayinda bazimlerde atqarilgan muzikalar ham o'zini saltanatl, quwnaqligi ham o'yin-kulkiye masligi menen tinlawshilardni diqqat-itibarin o'zine tartadi.

Tek gana O'zbekstanda emes balkim putkil Orta Aziyada birinshilerden bolip komik opera janrinda shigarma doretiw kompozitor Salomon Yudakovga miyassar boldi. Ol insan Hamza qalemine tiyisli «Maysarani ishi» komik operasin doretedi.

Operani qisqasha mazmuni. Maysara apani kishkene uyine jas ashik mashiqalar Maysarani jiyeni padashi Choponali ham gozzal Oyxon ushirasadi. Eki jastni uyinde ushirasqanin garr Qozi ham mirshab Xoja Darga korip sharayatqa kerishi qilgan ushin Choponalini qamaqqa almaqshi boladi ham usini menen jas qiz benen ushiraspaqqa imkaniyat tuwdirmaqshi edi. Olar tarepinen jiberilgen saqshilar Maysara uyine kirip keledi. Saqshilar Maysarani alip ketkenden son Qozi sandiqqa jasirinipturgan Oyxondi urlap alip ketedi. Qozi zindaninda Maysara qutuluw jollarin rejelestiredi. Sol waqiyaga Choponali apasin tawip o'gan qashiwdi usinis etedi. Biraq Maysara Oyxondi qutqarmaqaninsha hesh jerge barmasligin aytadi. Qozi Maysarani aldina tusip pul menen Oyxondi gapke saliwdi usinis etedi. Maysara razi boladi. Qozi uyinde Oyxon qaygiriq Qozibabani jubatwlarinan ashivlanadi. Qozi Maysara ga Oyxonni o'jetligin aytadi. Maysara Oyxonga o'z sirli rejelerin aytip o'gan Qozi menen ushirasiwga ham Oyxon Qozini barliq shartlerine razi bolwini tusindiredi.

Maysara óz úyinde «Ullı miymanlardı» kútiwge tayarlıq kóredi. Birinshi bolıp Qozi keledi hám ele otırıwǵa úlgermesten áywan esigi taqıldaydı. Maysara Qoziga jiyeni kelgenligin aytadı hám qorqıp turǵan Qozi ústine ógiz terisin taslaydı. Solay etip Maysara Oyxonǵa «Ashıq» bolǵan Hidoyatxonǵa hayal qosıq aytqanın, Xoja Darǵaga on qaptıń ústine jawadı. Xalıq bul sharayat aldınan shıqqanlar ústinen kúledi hám opera Maysaranıń danalıǵınan, eki jas maqsetlerine eriskenleri hám quwanış penen juwmaqlaydı.

«Maysaranıń isi» operası bul haqıyqıy komik (komediya) janrında dóretilgen shıǵarma bolıp bul shıǵarmada hawazlı, jeńil, obrazlar xarakterine say keletuǵın muzıkalar dóretilgen. Ásirese Maysara obrazın súwretleytuǵın-geydi óziniń shańaraǵı átirapında mehriban apa, jankúyer hayal, geydi, sharayatlarǵa kóre talapshań hám ótkir insan, erjúrek, qorıqpas, óz sóziniń ústinen shıǵatuǵın shaxs sıpatında operanıń tiykarǵı obrazı bolıp hár túrli muzıkalar quralları menen súwretlep kórsetilgen. Maysara apa atqaratuǵın nama hám qosıqlar Hamzanıń «Hoy ishchilar» qosıǵı tiykarında dóretilgen. Sebebi bul nama Maysara obrazına say bolıp hayaldıń ishki tuyǵı-sezimlerin ashıp beriwge járdem beriwdi kompozitor S.Yudakov jaqsı bilgen. Máselen Maysaranıń «Balalarım hámmesi jaqsı boladı» atamasındaǵı ariyası sózimizdiń dáliyli bola aladı. Sonıń menen birge Oyxon, Choponali, Qozi, Xoja Darǵa, Hidoyatxon obrazları muzıkaları da dóretpe mazmunın ashıp beretuǵın nama hám qosıqlar menen súwretlengen. Opera muzıqaları arasında xalıq nama hám qosıqları da bekkem orın iyeleydi. Máselen: «Oromijon», «Ushshoq», «Bilakuzuk», «Yor-yor» hám basqalar.

70-80 jıllar dawamında opera janrı jáne bir neshe shıǵarmalar menen bayıdı hám solar arasında balalarǵa baǵıshlangan operalar-S.Boboevtıń «Yoriltosh» va V.Xaettıń «Etikli pıshıq» shıǵarmaları bolıp tabıladı.

Solay etip opera teatrı hám opera shıǵarmaları aqırǵı waqıtta óz rawajlanıw jolınan barıp hám bul janr respublika muzıka kórkem óneriniń jetilisiwine salmaqlı úleslerin qosıp kelmekte.

Juwmaqlap aytqanıımızda operalar hár túrli temalarǵa tiykarlanıp jazılǵan hám onıń hár birinen, hár bir insan ózi ushın tálim tárbiya alıw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.

4. Begis P., Kamalova G. M. SÓNBEŠ JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dautletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
10. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HÁM JIRAWSHILIQ DÁSTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M. et al. ÓZBEKSTAN XALIQ BAQSISI ĠAYRATDIN ÓTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
13. Kamalova G. M. et al. ÓZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
14. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
15. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.